

Derleyenler
RAŞEL MESERİ - AYLİN KURYEL
Türkiye’de Yahudi Olmak

RAŞEL MESERİ İzmir'de doğdu. E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölümü'nü bitirdi, çeşitli belgeseller ve kısa filmler yaptı. Tiyatro oyunları, öykü ve çocuk kitapları yazmaktadır. *Can'lı ve Işıltılı Maceralar* çocuk kitapları serisinin şimdiye kadar altı kitabı yayımlandı (*Enerji İmparatorluğu*, *Yumurta'nın Sırrı*, *Dikkat Hayalleriniz Çalınabilir*, *Kâğıtların Çığılı*, *Kayıp Kukla*, *Yeryüzü Okulu*). Ayrıca Türkiye'de üç, Hollanda'da iki dilli basılan *Pen Parkta* isimli bir "direniş masalı" bulunmaktadır.

AYLİN KURYEL Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde lisansını tamamladı. Yüksek lisans ve doktorasını Amsterdam Üniversitesi Kültürel Analiz (ASCA) programında, milliyetçilik(ler) ve imaj politikaları üzerine yaptı. *Cultural Activism: Practices, Dilemmas and Possibilities* (Rodopi Press, 2011) ve *Küresel Ayaklanmalar Çağında Direniş ve Estetik* (İletişim Yayınları, 2015) kitaplarının derleyenlerindedir. Amsterdam Üniversitesi'nde akademisyen olarak çalışıyor. Aynı zamanda belgesel ve kısa filmler yapıyor.

İletişim Yayınları 2552 • Bugünün Kitapları 227

ISBN-13: 978-975-05-2290-1

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Raşel Meseri Arşivi'nden

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Bilgehan Canıgür

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
RAŞEL MESERİ - AYLİN KURYEL

Türkiye'de Yahudi Olmak

Bir Deneyim Sözlüğü

Giriş

“Yahudi olmak”, sınırları kolayca çizilemeyen, çerçevesi ve içeriği sabit olmayan, tarihsel, coğrafi ve kişisel olarak çok çeşitli anlamlar kazanabilen bir tanım. Bu iki kelime bir araya geldiğinde, sabit bir kimlik göstereni olmaktan ziyade belli hafıza biçimlerine, kültürel kodlara, ilişkilene ve ya kopuş hallerine işaret ediyor. Anlamı, ulus-devlet içinde azınlık olma, azınlığın kendi içinde azınlık olma, topluluğun içinde ve dışında benimsenen veya dayatılan kodlara dair alınan pozisyonlara göre değişen, bulanık, yeniden kurulan bir tanım. Kimisi için nüfus cüzdanının üzerindeki birkaç harften ibaretken, bir başkası için sonsuz bir sürgün anlamına gelebiliyor bu yüzden. Türkiye’de Yahudi olma deneyimi de, bulunduğu coğrafyadaki din ve dillerle olan ilişkisi, algılama ve algılanma biçimleri, gitme-kalma ve aidiyet sorularıyla hemhal, yerel ve yerel ötesi dinamiklerle bağlantılı. *Türkiye’de Yahudi Olmak: Bir Deneyim Sözlüğü* işte bu tanımın yerleşik ve egemen anlamlarını deşip sorgularken, bir yandan da onu anlar, anılar ve anekdotlarla yeniden doldurmayı amaçlıyor. Resmî bir sözlük veya ansiklopedinin yap-

maktan itinayla kaçınacağı bir şekilde gerçekçilik, bütünsellik ve kapsayıcılık iddiası olmadan.

Kayı tutulamayan onca hikâyenin yok olmasından duyulan kişisel endişeyle bu hikâyelerin işaret ettiği ve yeterince deşilmemiş olan toplumsallığın ilişkisine biraz daha yakından bakma isteği bu çalışmanın başlangıç noktası oldu. Bu nedenle, deneyimleri toplama fikrinin tetikleyicisinin, bu kitabı derleyenler olarak birimizin annesi, birimizin anneannesi olan kişinin, ölümüne yakınken, sanki gitmeden önce geride olabildiğince çok hikâye bırakmaya çalışırcasına anlatmaya giriştiği ve bizim de aceleyle kaydettiğimiz göç anları olması tesadüf olmasa gerek. Deneyim, hem bilgiye ulaşmanın hem de onu aktarmanın bir biçimi olarak, daha büyük izlekleri takip eden tarih yazımına dahil olmayan öğeleri, gündelik hayat içinden damıtma potansiyeline sahip. Buna hafızanın çarpıtmaları ve deneyimleri bugüne taşıırken oynadığı oyunlar da dahil. Bu yüzden, “deneyim sözlüğü” ifadesi, deneyimlerin, sözlük maddelerinin aksine sabit olmamalarına yaptığı ironik referansla sınırlı değil; arşivlenen deneyimlerin tarihsel bilgi birikimi yaratma gücüne de işaret ediyor.

İzmirli genç bir Yahudi kadının 70’li yıllarda düzenli olarak aynanın karşısına geçip Türkçesindeki Yahudi aksanından kurtulma çabalarından, azınlık kimliğini görünmez kılmak için Yahudi ismini geride bırakıp yeni bir isim kuşanan veya iki dil arasında sıkışıp kalanların kendilerini içinde bulduğu durumlara; fabrikada çalışmaya başladığı zaman patronu veya üniversiteye girdiği zaman sınıf arkadaşı olarak hayatta ilk kez bir Yahudi ile tanışan insanların ilk izlenimlerinden, Yahudi arkadaşlarının gittiği yerlere gidemediği için içerleyen genç kıza çok çeşitli öznellik hallerini kayı altına alıyor bu sözlük. Bu esnada, hatırlayan kişinin, belleğinde kalan bazı noktaları birleştirerek yeniden kurduğu

birçok farklı portre de beliriyor, bazıları bilinen figürler, bazıları ise komşular, unutulmayan eski arkadaşlar veya unutulmak istenen öğretmenler... Renkli bir mahalle hayatının parçası olan ve genç yaşta ölen Ceki; en büyük hayranları İzmir Yahudileri olan, danslı çay partilerinin unutulmaz sesi Celal İnce; bir süre İstanbul'da sürgün olan Rus Yahudisi Leon Troçki; kendisi gibi nicelerini anımsatan tarih hoca-sı Fikret Hanım; siyah taftadan tören elbisesi ve kirli tırnaklarıyla Madam Gravyer; Yahudi karikatürlerinin unutulmaz karakteri Salamon; salatalık satan yoksul Yahudi Yako...

Azınlık olma durumunun getirdiği kimlik, isim, dil ve vatan dair sorgulamalar, azınlığa mensup olan kişinin çevresi tarafından görünür kılınma biçimleri ve kendi görünürlüğüyle kurduğu ilişki, sözlükte sıklıkla tekrarlanan temalar. Devlet politikaları, savaş, yeni bir ülkenin kurulması gibi tarihsel travmalar ve dönemeçler çerçevesinde yaşanan göç ve gel-gitler şekillendiriyor bu temaları. Yine sıklıkla tekrarlanan ayrımcılık hikâyeleri, bu durumlara muazzam bir süreklilik içerisinde zemin hazırlayan iktidar politikalarının gündelik olana nasıl sinsice sızdığını gösteriyor. Öte yandan gündelik hayatın kodları ve dönüşümüne dair ayrıntılar da çıkıyor ortaya: Aile dinamikleri, alışkanlıklar, karşılaşmalar, yemekler, deyimler, nostaljik öğeler, bir dilin peşinden koşarken başka bir dilin ayağa takılması, gündelik ilişkilerin egemen algıları barındırma ve dönüştürme şekilleri.

Bu sözlüğü var eden elbette ona madde yazarak katkıda bulunan yetmiş bir kişi ve onlara teşekkürümüz sonsuz. Bu yüzden üsluplar da çok çeşitli. Açık çağrıyla ve kendi kısıtlı çevremiz üzerinden ulaştığımız değerli katılımcılar hangi konuda yazacaklarını kendileri seçti. Yazarların isimlerinin yazdıkları maddelerin altında yer almaması ve maddele- rin anonim kalması tercihinin sebebi, yazanın kişisel deneyiminden ziyade, tüm deneyimlerin bir araya gelerek ortaya

çıkardıkları harita ve örüntülere vurgu yapma isteğimizi. Bu tercihin bir başka sebebiyse bazı deneyimlerin anonim olarak daha rahat aktarılabilmesi düşüncesi. Birçok maddenin altına başka maddelere gönderme yapan referanslar ekleyerek, ilgi duyulan herhangi bir konunun kolaylıkla izinin sürülebilmesini de hedefledik.

Bazen, bir sözlükte bir kelimenin anlamına baktığımızda o kelimenin günlük hayatta bulunduğu karşılıklar ve deneyimlere sirayet etme şekilleri aklımıza gelir ve bunlar sözlükte sabitlenmiş olan anlamın üzerine oynayan gölgeler düşürür sanki. Bu anlamda, buradaki madde başlıklarının altında yer alan Türk Dil Kurumu (TDK) tanımları da, dikkatini o yöne çevirmek isteyen okuyucu için, bir kelimenin sözlük tanımıyla deneyimlenme biçimleri arasındaki örtüşme ve makaslara kısa bir bakış atmaya yarayabilir. Madde isminin TDK Sözlüğü'nde yer almadığı durumlardaysa yalnızca Türkçe olmayan kelimelere kendimiz kısa, açıklayıcı tanımlar ekledik.

Madde başlıklarında, önemli tarihsel dönemeç ve olayların isimlerinin genelde bire bir yer almaması, Türkiye'de Yahudi olma konusuna eğilen bir sözlük için en başta şaşırtıcı görünebilir. Fakat bu kitabın amacı, doğrudan bilgi vermektense, birbirleriyle konuşan deneyimleri bir araya getirerek bu olaylara dair kısmi ama anlamlı bir algı ortaya çıkarabilmek. Yapılan birçok başka kapsamlı ve esin verici çalışmayı kaynak göstermektense, tarihsel kesitlerin çoğunlukla anı formunda yer alması bu yüzden. Öte yandan, tarihsel olayların bazılarını kendi deneyimleri üzerinden bugün anlatacak kimse kalmadığı için bunlara kısa ve bilgi verici maddeler olarak yer açtık. Bazılarıysa hiç yer almadı. Tüm bunlar göz önüne alındığında buna yeni deneyimler ya da ansızın üşüşen hatıralarla zihinde çeşitlendirilebilecek ve tamamlanmamış bir sözlük olarak bakmak doğru olacaktır. Bu anlamda

Türkiye’de Yahudi Olmak: Bir Deneyim Sözlüğü kayıt tutan, hafıza tazeleyen, kesip biçilebilecek, girip çıkılabilecek bir kolaj olarak düşünülebilir.

Nihayetinde, sözlükteki maddeler, tarihin tam şu döneminde icra edilmiş birer hatırlama/yeniden kurma eylemi olarak görülebilir. Birbirleriyle bazen uyumlu, bazen çelişen, farklı kombinasyonlarla bir araya geldiklerinde kaleydoskop gibi şekil değiştiren, böylelikle Türkiye’de Yahudi olmak konusunda düşünmek için farklı zeminler sunan kısa metinler. Yahudi olan ve olmayan, konunun farklı noktalarında duran, çeşitli deneyim ve fikirlere sahip kişiler tarafından yazılmış bu metinlerin, hem oyuncu bir okuma deneyimine, hem de bellek, kimlik ve gündelik hayat üzerine araştırma zemini olmaya açık olduğunu umuyoruz.¹

1 Bu kitabın temelleri atılırken bizimle birlikte olan Hakan Tuncer’e, kitabın hazırlanma aşamasında bu kitaba en az bizim kadar canla başla sarılan ve yardımlarını esirgemeyen Roni Margulies’e ve son aşamada özenli okumasıyla bize önerilerde bulunan Fırat Yücel’e özel teşekkürlerimizi iletme isteriz.

Katkıda Bulunanlar

Alber Dalva, Alber Sabanođlu, Abdülkadir Hazman, Ali Güreli, Avram Mizrahi, Avram Ventura, Asuman Susam, Aylın Kuryel, Ayşe Çavdar, Birol Üzmez, Belma Pekünlü, Birkan Taş, Beki Şıkar, Beno Kuryel, Beril Pakakar, Cem Reyna, Ceki Biryoti, Dalia Kandiyoti, Dora Niyego, Deniz Alphan, Duygu Özsüphandađ Yayman, Duygu Kankaytsın, Deniz Mukan, Emre Yeksan, Enver Arcak, Ebrar Elbasan, Erkan Uđuzalp, Emek Erez, Etem Şahin, Fırat Yücel, Fatma Çal, Gila Benmayor, Gökhan Akçura, Güney Levi, Harun Shamosh İmir, Handan Gökçek, Henri Çıprut, Hakan Tunçer, İnci Keleşoğlu, İzel Rozental, Jak Şalom, Karel Valansi, Meltam Naz Kaso, Meray Şenocak, Nina Bencoya, Nora Romi, Neşe Kuryel, Nejat Yentürk, Nevzat Sayın, Okşan Svasitics, Pelin Sarıot, Raşel Meseri, Roni Margulies, Rıdvan Bazman, Rachel Amado Bortnick, Rifat Bali, Rita Ender, Roz Kohen, Raşel Rakella Asal, Reneta Sibel Yolak, Stella Ovadia, Selim Amado, Sema Öđünlü, Sergun Ađar, Şükran Yücel, Tuna Saylag, Viki Çıprut, Yıldız İlhan, Yusuf Azurlay, Zeyno Pekünlü, Zeynep Gönen.

A

Ad

isim

1. *isim* Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam

2. Herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu

3. *dil bilgisi* Canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren kelime, isim

Adımı her zaman sevdim. Herhalde birçok insan gibi, başka bir isme sahip olsaydım ben olmayacağımı düşündüm hep. İsmim ve ben birbirimiz için yaratılmışız gibi geldi. Bu adın bana verilmesinin arkasında bir mücadele olduğunu bilmek ayrıca bir güç kattı adımla olan ilişkiye belki de. Bu mücadele, annemin, doğacak kızına bir Yahudi ismi vermek istemediğini, geleneklere çok bağlı olmasa da bazı konulara gelince tabulardan şaşmayan kayınvalidesine söylemesiyle başlamış. Açıkça söylemiş, kızına sevdiği ismi takmak istiyormuş işte. Babaannemin ismini almayacak olmam, üstelik de seçilenin bir Yahudi ismi olmaması şok etkisi ya-

ratmış ailenin bu kısmında. Ama annem istediği isimden caymamış. Bu yüzden, ben doğduktan sonra, aylar boyunca konuşmamış babaannemler onunla. Bense kucaktan kucağa taşınan ve sevilen bir bebek olarak adımın böylesi fırtınalar yarattığından habersiz büyümekteymişim. Çok soraları, bu ismin beni sıklıkla “Yabancı mısınız?” sorusuyla karşılaşmaktan muaf tuttuğunu ve bir ateist olarak Yahudilikle bağlarımı unutma lüksüne sahip olmamı sağladığını anladım. Yine de arada bir, babaannemin ismini alsaydım nasıl biri olurdu sorusunun aklımdan geçmesini engelleyemedim.

Bkz. Ecnebi, İsim, Nereli-siniz?, Nüfus Cüzdanı, Öteki, Reyhan, Raşel, Yine

Ağlamaz

21 Haziran 1934'te çıkarılan 2525 sayılı Soyadı Kanunu ile her vatandaşın öz adından başka bir de Türkçe soyadı taşıması zorunlu kılındı. Yahudilerde soyadı uygulaması zaten vardı ve Yahudi halk, mevcut soyadını kullanmaya devam etmek istese de yasa “yabancı” adları yasaklamıştı. Kanunun çıkmasıyla ilginç olaylar yaşanmaya başlandı. İnsanlar güzel soyadlara sahip olmak istiyorlardı ve bazı gerginlikler yaşanıyordu. “Güler” soyadını almak isteyen bir vatandaş nüfus memurunun “Güler soyadı daha önce verildi, size Ağlamaz soyadını verebiliriz” demesiyle şaşırmıştı. İtiraz edince de memur, “Ha Güler, ha Ağlamaz, aynı şey” diyerek kestirip atmıştı. Soyadının başına “öz”, “er”, “güzel” gibi Türkçe bir sözcük getirmek suretiyle eski soyadını koruyanlar da olmuştu. Soyadı Morhayim olan aile, içinde Türkçe bir kelime olan mor geçtiği için soyadını kullanmaya devam edebildi. Rıfat Behar'a verilen “Paracanlı” so-

yadı evinde kızılca kıyamet kopmasına sebep olmuştu. Oysa yasaya göre ahlâk dışı, gülünç soyadlar alınamazdı. Ağlamaz soyadını alan ailelerden olan Albert Ağlamaz daha sonraları oğlu Yosef Ağlamaz’la birlikte Kızılay’da açtıkları tuhafiyeye dükkânlarına “Güler” ismini koydular. İsrail’e göç eden “Ağlamaz” soyadlı bazı ailelerse orada “Agman” soyadını kullanmaktadır.

Ahzo

“Ach so”, Almanca ünlem

Bu sesi ara ara duydum hep kafamın içinde. Müziğini severdim, “ahzo”... Sonu üç noktayla söylenirdi hakikaten. Çocukken yerli yersiz kullandığımı da hatırlıyorum. Almanca konuşulan bir ülkeye gelip de dili iyi kötü öğrenince manasını kavradım. Sonra Yahudi tarihiyle ilgili okuyunca, hayal meyal bildiğim bir şey, net biçimde belirdi karşımda: Anneannemin alt kat komşusu Madam, Aşkenazdı. Evet, “Madam.” Öyle derdi anneannem ve annem. Sordum, dayım adını ve soyadını hatırlıyor. Kırk küsur yıldır görmediği bir insanın, kocasının, kızının adını ve soyadını biliyor. Çünkü Madam özel bir insan. Bakkal olan halası, dayımla annemin babası evi terk edip gittiğinde, dayıma öğlen yemeği için aldığı çeyrek ekmek içi kavurmanın/helvanın paralarını, çıkararak olduğu eczaneden haftalığını aldıkça ödesin diye alt alta yazarken, Madam tencere tencere yemek taşımış o kötü günlerde anneanneme, anneme ve dayıma; çatı katındaki komşularına. Kimselere belli etmeden, gururlarını kırmandan yapmış bunu. Benim için Madam, yazlık sinemaya gittiğimizde, bana içinde Macar salamı olan francala ekmeğinden sandviçler veren komşusuydu “anaanemin.” Bir de tat-

lı tatlı “Ahzoo” diyen bir teyzeydi. Çocukken insan olmadık lafları kaydeder zihnine, bazı cümleler yıllar sonra anlam kazanır. Bende o günlerden hiç cümle yok Madam’la ilgili. Bir tek kelime: Ahzoo. Aşağı yukarı “Demek öyle ha” yahut “Hay Allah, öyle miymiş” gibi bir anlamı var. Şimdi Almanca konuşuyorum ama bu kelimeyi hiç kullanmıyorum. O, Madam’a ayrılmış özel bir kelime. Özel bir kadın, özel bir kelime.

Bkz. Madam, Mevlit, Semola, Şarkı, Yalnızlık

Alanyari

İzmir Türkçesine ve Ladinoya Rumcadan geçmiş bir kelime. “Serseri, işsiz barksız, yaramaz sokak çocuğu” anlamında kullanılır.

Ekşi Sözlük şöyle diyor: “alaniaris, kadın olursa alaniara, serseri, aylak, berduş, kopuk, külhanbeyi anlamında izmir rumcası bir sözcük. eski izmir meyhanelerinde ‘yalnız başına içen yiğit kimse’ anlamında da kullanılırdı. smyrneika denen izmir rumcasına en çok rembetiko şarkılarında rastlanır. rembetiko şarkıcısı markos vamvakaris’in alaniaris isimli bir şarkısı da vardır.” Ladino dilinde kadın veya kızlar için hiç kullanılmaz. Küçükken bize sokakta “Pis Yahudi”, “Çifut Yahudi” gibi küfürler eden çocuklara evde büyüklerimiz “Son alanyaris” (bunlar alanyaridir) diyerek kızgınlıklarını belirtir, bizi teselli etmeye çalışırlardı.

Bkz. Çifit, Çifit Çarşısı, Horlamak, Komşu, Korkak Yahudi, Okul, Oyun, Yahudi Dölü